

Lost space

En möjlighet till utökad stadsgrönska för ett tätt och hållbart Stockholm

Jenny Fuchs & Linnéa Eriksson Johansson

Självständigt arbete • 15 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
Uppsala 2024

Lost space. En möjlighet till utökad stadsgrönska för ett tätt och hållbart Stockholm

Lost space. A possibility for expanded urban greenery to achieve a dense and sustainable Stockholm

Jenny Fuchs & Linnéa Eriksson Johansson

Handledare:	Roger Elg, Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för stad och land
Examinator:	Mia Ågren, Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för stad och land
Bitr. examinator:	Helena Nordh, Sveriges lantbruksuniversitet, institutionen för stad och land
Omfattning:	15 hp
Nivå och fördjupning:	Grundnivå, G2E
Kurstitel:	Självständigt arbete i landskapsarkitektur
Kurskod:	EX0861
Program/utbildning:	Landskapsarkitektprogrammet - Uppsala
Kursansvarig inst.:	Institutionen för stad och land
Utgivningsort:	Uppsala
Utgivningsår:	2024
Omslagsbild:	Fuchs, J. (2023). <i>Grönyta på tidigare lost space</i> . [Fotografi].
Upphovsrätt:	Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Elektronisk publicering:	https://stud.epsilon.slu.se
Nyckelord:	<i>lost space</i> , förtätning, urbana miljöer, grönytor, Stockholm, planering, landskapsarkitektur, hållbarhet

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Förord

Denna studie är ett kandidatarbete på landskapsarkitektprogrammet vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, Ultuna. Studien är ett självständigt studentarbete som genomförts vårterminen 2024 med stöd av handledare.

Detta kandidatarbete är ett samarbete mellan landskapsarkitektstudenterna Jenny Fuchs och Linnéa Eriksson Johansson. Arbetets huvudsakliga innehåll och struktur är gjort gemensamt och samtlig text är redigerad och godkänd av båda studenterna. Under arbetets gång har inläsning och sammanställning av källmaterial samt skrivande av textkapitel delats upp och skrivits huvudsakligen av en student innan gemensam bearbetning och färdigställande gjorts.

Johansson har i huvudsak behandlat källorna Trancik, Khalid et al., Hamelin, Ünal och Topçu, Lak et al., översiktsplan för Nationalstadsparken och *Grönare Stockholm*. Johansson har även skrivit första utkastet, innan gemensam bearbetning, på: metatexter, sammanfattning, metod, samt de avsnitt som behandlar begreppet *lost space* och kvalitet kontra kvantitet.

Fuchs har i huvudsak behandlat källorna McDonald et al., Azhar och Gjerde, Anuar och Abdullah, Guaralda och Kowalik, Stockholms stads översiktsplan samt dokumentation om europeiska hållbarhetsmål och förordningar. Fuchs har även skrivit första utkastet, innan gemensam bearbetning, på: abstract, europeiska mål och stadsbyggnadsideal, slutsats samt de avsnitt som behandlar nätverk och synen på hållbarhet.

Övriga delar av arbetet har skrivits gemensamt genom alla studiens faser.

Vi vill rikta ett stort tack till vår handledare Roger Elg och vår handledningsgrupp som har stöttat och hjälpt oss med studien!

Sammanfattning

År 2050 beräknas 70 procent av världens befolkning bo i städer. Förtätning ses som det hållbara stadsbyggnadsidealet i Europa och ett sätt att minska exploatering av natur- och jordbruksmark. En trend av minskad grönyta syns dock i städer vid förtätning. Stadsgrönska är viktigt för människors hälsa, rekreation och trivsel. Utan grönyta i urbana miljöer kan stora negativa effekter uppkomma, som stress, mental och fysisk ohälsa. Negativa effekter syns även för den biologiska mångfalden via minskade spridningsvägar, habitat och artförlust. Därför är det, inom landskapsarkitektur och stadsplanering, viktigt att bevara och planera in nya grönytor i städerna.

Det finns flertal hållbarhetsmål från EU och FN, i ett försök att utveckla hållbara städer för medlemsländerna. Sverige jobbar med dessa mål aktivt. Hållbarhetssynen i målen har förändrats från att minska skadan på natur och biologisk mångfald, till att restaurera och utöka den.

En problematik ligger i att hitta ytor för grönyta i redan bebyggda områden. Teorier om *lost space* belyser oanvända, bortglömda och underutnyttjade ytor i staden. *Lost space* kan vara övergivna industrier, refuger, mellanrum mellan hus, oanvända torg och så vidare. Landskapsarkitekter och stadsplanerare, som forskat kring teorierna, ser att *lost space* har stort potential att omvandlas till grönytor i staden och därmed vända flera av de negativa trenderna.

Syftet med denna studie är att se hur Stockholms hållbarhetssyn och grönyteplanering förhåller sig till EU:s och FN:s hållbarhetsmål gällande städer. Studien ser även till vad teorier kring *lost space* kan bidra med i en svensk kontext, i detta fall i Stockholm, för att nå viktiga europeiska mål, som de i Agenda 2030, konventionen för biologisk mångfald och förordningen om restaurering av natur.

Studien utgår från den kvalitativa metoden, med dokumentanalys och litteraturgenomgång som grund för tillvägagångssättet.

I studien framkommer att Stockholms stad släpar efter i sin syn på hållbarhet, jämfört med EU, FN och *lost space*-teorierna. Stockholms synsätt samspekar med litteraturen i hållbarhet och ökad grönyta, men implementerar inte kunskapen styrdokumentet.

Studien visar även att *lost space* är ett sätt för Stockholm att planera in mer grönyta i redan bebyggda områden och en hjälp att nå viktiga hållbarhetsmål. Grönyta på *lost space* bidrar till goda levnadsmiljöer, klimatanpassningar, hantering av extremväder, utökad grönyta och biologisk mångfald. Sammankopplas ytorna till gröna nätverk ökar konnektiviteten och fler hållbarhetsmål nås då ytorna ger människor, djur och natur mer utrymme i den täta staden.

Nyckelord: lost space, förtätning, urbana miljöer, grönytor, Stockholm, planering, landskapsarkitektur, hållbarhet

Abstract

By the year of 2050, 70 percent of the world's population is believed to live in cities. Densification is Europe's ruling urban planning ideal. Seen as sustainable when reducing exploitation of natural and agricultural land. A trend of reduced greenery is visible in densifying cities. Urban greenery is important for people's health, recreation, and well-being. Without greenery negative effects occur, such as stress, mental and physical illness. Negative biodiversity effects also occur when less greenery leads to reduced dispersal routes, species loss and smaller habitats. Therefore, it is of importance, for landscape architecture and city planning, to plan for additional green space. Numerous sustainability goals from EU and UN have been established and Sweden is actively working with them. The goals have changed from focusing on reduced environmental harm and loss of biodiversity to restored nature and increased biodiversity.

A challenge lies within finding space for greenery in built areas. Theories of lost space recognize unused, abandoned, and underused urban spaces. Lost space can be abandoned industries, refuge islands, spaces in-between buildings and so forth. Researchers of the theories, discover great potential in turning lost space into green spaces and through it reverse negative trends.

The aim of this study is to examine how Stockholm's sustainability view and urban green space planning relates to UN sustainability goals. The study applies lost space theories in a Swedish context, specifically Stockholm, researching if lost space can contribute to fulfil European goals, as Agenda 2030, the convention of biodiversity and the regulation of restoration of nature.

The study uses a qualitative method and is based upon document analysis and literature review.

The result of the study shows that Stockholm's sustainability view is not up to par with the one in UN and lost space theories. Stockholm's view correlates with the literature in sustainability goals and opinions on increased greenery but does not apply their knowledge to their policy documents. The study also shows that lost space is a strategy for Stockholm to plan for expanded greenery in already built areas, to fulfil sustainability goals. Greenery on former lost space contribute to healthy environments, climate adaptations, handling extreme weather and biodiversity. Linking the spaces together, creating green networks, increases connectivity and many sustainability goals can be reached when green spaces give humans, animals, and nature room in the dense city.

Keywords: lost space, densification, urban environment, green space, Stockholm, planning, development, landscape architecture

Innehållsförteckning

Förord	4
1. Introduktion	9
2. Syfte och frågeställning	11
2.1 Frågeställning.....	11
2.2 Avgränsning	11
3. Bakgrund	13
3.1 Förtätning – det hållbara stadsbyggnadsidealet	13
3.1.1 Grönnytans roll i staden.....	14
3.2 Europeiska hållbarhetsmål och svensk respons.....	14
3.2.1 Konventionen för biologisk mångfald.....	15
3.2.2 Förslag på ny förordning om restaurering av natur	15
3.2.3 Svenska svar på hållbarhetsmål.....	15
3.3 Stockholms förutsättningar och grönyteplanering.....	16
3.3.1 Stockholms gröna förutsättningar	16
3.3.2 Översiktsplan	17
3.3.3 <i>Grönare Stockholm</i>	18
4. Teorier om <i>lost space</i>	20
4.1 Teorin och begreppets uppkomst	20
4.2 <i>Lost space</i> i nutida forskning	21
4.3 <i>Lost space</i> potential och nytta	22
4.4 Sammanställning av teorierna	23
4.4.1 <i>Lost space</i> för hållbara städer och utökad stadsgrönska	23
5. Metod	25
5.1 Kvalitativ studie	25
5.1.1 Dokumentanalys av styrdokument, mål och riktlinjer	25
5.1.2 Litteraturgenomgång av tidigare forskning	26
6. Resultat	27
6.1 Synen på hållbarhet	27
6.1.1 EU – kvantitet av grönyta för att vända negativ miljötrend	27
6.1.2 Stockholm – Bevara natur och mångfald.....	28
6.1.3 <i>Lost space</i> – Kvantitet och nätverk.....	29

6.2	Stockholms miljö- och grönyteplanering	30
6.2.1	Nybyggda stadsdelar och kvalitativ grönyta	30
6.2.2	Användandet av <i>lost space</i>	31
6.2.3	En sammanhållen stad	31
7.	Diskussion	33
7.1	Synen på hållbarhet lägger grunden för stadsplaneringen	33
7.1.1	Olika beslutsnivåer ger olika perspektiv	34
7.2	<i>Lost space</i> för att uppnå hållbarhetsmål	35
7.2.1	Grönyta på Stockholms <i>lost space</i>	35
7.2.2	Både kvantitet och kvalitet för att nå hållbarhetsmål	36
7.2.3	<i>Lost space</i> blir till gröna nätverk för en flexibel och sammanhållen stad	37
7.3	<i>Lost space</i> – ett tolkningsbart begrepp	38
7.3.1	En landskapsarkitektonisk tolkning gör <i>lost space</i> grönt.....	38
7.3.2	Vem avgör vad som är bra användande av en yta?.....	38
7.3.3	Avsaknaden av ett samlingsbegrepp försvårar stadsplaneringen.....	39
7.4	Metoddiskussion	40
7.5	Slutsats	41
7.5.1	Vidare forskning.....	42
	Referenser.....	43

1. Introduktion

Urbana områden täcker runt sex procent av jordens yta men står för en miljöpåverkan och ett ekologiskt fotavtryck långt större än ytan de motsvarar (Azhar & Gjerde 2016:280). Städer och dess befolkningar växer snabbare än någonsin tidigare (McDonald et al. 2023:85). År 2050 beräknas 70 procent av världens befolkning bo i städer (Azhar & Gjerde 2016:280; Stockholms stad 2020:10). Att möta denna tillväxt med minimal påverkan på klimatet samt att inkorporera ekologiskt gynnsamma system är fundamentalt om hållbarhet ska uppnås (Azhar & Gjerde 2016:280).

Under tvåtusentalet har förtätning setts som lösningen på stadsexpansion då exploatering av ny mark är allt för kostsamt för miljön. Dock syns ett samband mellan förtätning och minskning av grönyta (McDonald et al. 2023:84). Grönytor är viktiga för att uppnå goda livsmiljöer, mänsklig hälsa och upprätthålla den biologiska mångfalden (Naturvårdsverket 2022:5).

Europeiska kommissionen har, som delmål för att ekosystem och biologisk mångfald ska återhämta sig, lagt förslag på en konvention om restaurering av natur där artikel 6 innehåller krav om att städer ska öka sin totala grönyta med tre procent till år 2040 och fem procent till år 2050 (Europeiska kommissionen 2022). Skulle detta förslag gå igenom innebär det att stadsplanerare och landskapsarkitekter i framtiden måste planera för nya grönytor på tidigare hårdgjord mark. Ska de snabbt växande och allt tätare städerna uppnå internationella miljömål och möta det ökade behovet av trivsamma och hälsosamma levnadsmiljöer behöver varenda liten yta tas tillvara och gestaltas på bästa tänkbara sätt (Miyawaki 1998).

Stockholms stad står inför samma utmaningar som resten av världen. De behöver bygga bostäder för den ökade befolkningen i staden och satsa på förtätning, för att inte ta ny mark i beslag (Stockholms stad 2020). Stockholms stad behöver även förhålla sig till viktiga hållbarhetsmål från EU och FN och därmed också arbeta aktivt med deras hållbarhetssyn. För att städer som Stockholm ska uppnå framtida hållbarhetsmål och inte riskera att trenden med minskande urbana grönytor fortsätter behöver alternativa lösningar på, och platser för, grönyta hittas.

Ämnet är viktig inom landskapsarkitekturen, men även för andra som ser till hållbar stadsplanering och utveckling. Internationella landskapsarkitekter och stadsplanerare undersöker om det finns möjligheter för grönyta i underutnyttjade mellanrum i staden (Guaralda & Kowalik 2012; Azhar & Gjerde 2016; Hamelin

2016; Khalid et al. 2018; Lak et al. 2019; Anuar & Abdullah 2022; Ünal & Topçu 2022). Deras forskning talar om begreppet *lost space*. Ytor som är antingen för små, dåligt designade eller övergivna, men som har potential att bidra med multifunktionell grönska på redan bebyggd mark. Att hitta yta för grönska, där konkurrensen om plats är som störst, är en landskapsarkitektonisk utmaning som teorier om *lost space* kan bidra med lösningar till.

Denna studie undersöker hur teorierna kan samspela med Stockholms stads, FN:s och EU:s hållbarhetssyn och hur utökad stadsgrönska på *lost space* kan bidra till att nå hållbarhetsmål.

2. Syfte och frågeställning

Studien undersöker hur Stockholms stads styrdokument: *Översiktsplan för Stockholms stad* och *Grönare Stockholm*, samspelar med hållbarhetssynen, grönyteplaneringen och mål i EU och FN:s dokument: Agenda 2030, konventionen för biologisk mångfald, samt förordningen om restaurering av natur.

Styr- och policydokumenten granskas med perspektiv från teorier om *lost space* för att se hur dessa samspelar med hållbarhetssynerna och om teorierna kan införlivas i Stockholm för att nå framtida hållbarhetsmål.

Teorierna kring *lost space* är relevanta att ställa emot hållbarhets- och grönyteplanering i de studerade policy- och styrdokumenterna då de representerar ett fält som inte utforskats i den svenska eller europeiska kontexten. Teorierna stämmer väl överens med stadsbyggnadsidealet förtätning och ger inblick i möjligheter att finna yta för stadsgrönka på redan exploaterad mark.

Studien syftar till att belysa vikten av att finna yta för stadsgrönka i täta städer, undersöka hur Stockholm kan dra nytta av *lost space*-teorierna, samt att belysa en möjlighet för stadsplanerare och landskapsarkitekter att, genom *lost space*, arbeta med hållbar stadsutveckling.

2.1 Frågeställning

Hur förhåller sig Stockholms hållbarhetssyn, samt grönyteplanering, i styrdokumenterna *Översiktsplan för Stockholms stad* och *Grönare Stockholm*, till motsvarande syn i EU och FN:s urbana hållbarhetsmål?

Vad kan teorier om *lost space* bidra med för att Stockholm ska uppnå mål om hållbara städer?

2.2 Avgränsning

Vi ser i denna studie till europeiska mål i Agenda 2030, konventionen för biologisk mångfald och förordningen om restaurering av natur, som alla berör Stockholms stads arbete mot en hållbar stad. Särskilt fokus ligger på artikel 6 i förordningen om restaurering av natur, vilken innehåller förslag med lagkrav på utökad urban

grönyta. Utökad grönytan kan bli ett framtida krav som Stockholms stad måste följa.

Studien avgränsas till att handla om Stockholms stad och deras arbete kring hållbara städer och grönyteplanering på en översiktlig nivå genom deras styrdokument: *Översiktsplan för Stockholms stad* och *Grönare Stockholm*. Avgränsningen görs till översiktlig planering för att den är långsiktig och ska säkerställa att övrig planering går mot utsatta mål.

Studien fokuserar på möjligheten till utökad stadsgrönska på *lost space*. Den begränsas till denna typ av yta för att de i stor uträkning är bortglömda och besitter en potential som inte övervägs inom stadsplanering och landskapsarkitektur.

Studien begränsas till markbunden grönska då konkurrensen om markyta är det mest påträngande i stadsutvecklingens rådande förtätningssideal och den ytan vi behöver lära oss att nyttja till sin fulla potential.

3. Bakgrund

Detta kapitel redogör för begrepp, stadsbyggnadsideal och forskningsunderlag som ligger till grund för förståelsen kring studiens bakgrund, sammanhang och relevans. Först presenteras varför förtätningssidealet ses som hållbart, men också dess korrelation med minskande urbana grönytor. Grönytans roll i staden presenteras sedan för att lyfta de positiva effekter stadsgrönska innefattar. Därefter presenteras utdrag ur de europeiska mål som är relevanta för grönyteplanering och hållbar stadsutveckling i Agenda 2030, konventionen om biologisk mångfald och förordningen om restaurering av natur. Kapitlet redogör även för vad Sverige, via Regeringskansliet och Naturvårdsverket, anser om de europeiska målen. Slutligen presenteras en översikt om Stockholms gröna förutsättningar och utdrag om stadens grönyte- och hållbarhetsplanering utifrån styrdokumentet Översiktsplan för Stockholms stad och Grönare Stockholm.

3.1 Förtätning – det hållbara stadsbyggnadsidealet

Täta städer innebär färre transporter, mindre utsläpp och ett mindre bebyggt fotavtryck per person (McDonald et al. 2023:89). En tät stad är energieffektiv, möjliggör för större sammanhängande naturmark och mindre habitatsförlust samt gör staden mer tillgänglig och livfull. Detta anser Robert McDonald et al. (2023) sammantaget gör att förtätning, hellre än exploatering av ny mark ses som den hållbara lösningen på stadsexpansion. Vidare menar författarna att täta städer även innebär utmaningar med koncentrade luft-, ljud- och ljusföroreningar, samt ökad stress och psykiska sjukdomar.

I urbana miljöer är konkurrensen om mark hård och inte sällan är det gröna miljöer som tas i anspråk när nya bostäder ska byggas (Naturvårdsverket 2022:5). Det syns en problematik med förtätning då biologisk mångfald minskar på grund av försvunnen eller fragmenterad grönyta (McDonald et al. 2023; Naturvårdsverket 2022). McDonald et al. (2023:90) ser att flertalet forskningar visar på samband mellan befolkningstäthet och minskning av grönyta. Förtätning innefattar alltså en kompromiss mellan dess fördelar och mängden grönyta som tillåts vara kvar för att bidra med positiva hälso- och miljöaspekter.

3.1.1 Grönytans roll i staden

Grönyta och grönstruktur är alla gröna ytor som bygger upp grönska i staden. Det inkluderar parker, gräsmattor, privata trädgårdar, skogsdungar, gröna stråk, planteringar med mera (Statistiska centralbyrån 2015). I studien används ordet grönyta för alla gröna ytor, oavsett om den är allmänt tillgänglig eller inte. Grönområden är sammansatta grönytor (ibid).

Grönyta och grönområden har stor betydelse för både invånarens livskvalitet och hälsa. Samt för stadens klimatanpassning och ekosystemens artrikedom och resiliens (Stockholms stad 2020:27). Längre livslängd, mindre stress samt färre hjärt- och kärlsjukdomar visas hos de människor som exponeras för mer natur (McDonald et al. 2023:87). Författarna menar att mängd grönska, frekvensen av grönska och tiden man exponeras alla är parametrar som positivt förstärker hälsoeffekterna.

Stadsgrönskan bidrar till att rena luft och vatten från föroreningar, mildra värmeö-effekten, uppta koldioxid, lagra kol, stötta biologisk mångfald, öka social interaktion, rekreation och aktiv livsstil. Grönskan ger också ekonomiska effekter som minskade utgifter för hälsoproblem och hantering av extremväder (Guaralda & Kowalik 2012; Anuar & Abdullah 2022; McDonald et al. 2023).

Sparad inhemsk vegetation har störst positiv inverkan i bevarandet och utökandet av biologisk mångfald, men även anlagd grönska har en positiv effekt (McDonald et al. 2023). Mycket stadsgrönska är för småskalig och ensidig för att hysa en hög biodiversitet eller utgöra livskraftiga och rika habitat. Trots deras ringa storlek menar författarna att ytorna berikar mångfalden i städer. De bidrar också till att matrix, miljöer där en art kan vistas men ej överleva långsiktigt, mellan habitat blir mindre fientligt. Detta jämfört med om staden vore helt hårdgjord (ibid). Stadsgrönska ökar därmed oddsen för en mängd arters överlevnad samt skapar spridningsvägar och tillfälliga habitat för metapopulationer oavsett grönytans storlek.

Eftersom mängden grönyta minskar med städernas täthetsgrad ses samma negativa mönster gällande artrikedom (McDonald et al. 2023:88). Ekosystemtjänster, riktade mot mänsklig hälsa, ser författarna däremot kunna öka med förtätningsgraden, vilket innebär att en tät stad går att förena med god hälsa för invånarna. Ekosystemtjänster ses även som en viktig grund för välfärden och samhällsekonomin (Regeringskansliet 2022:8).

3.2 Europeiska hållbarhetsmål och svensk respons

FN:s medlemsländer antog 2015 Agenda 2030, som är de globala målen för hållbar utveckling (United Nations 2015). Agenda 2030 innehåller 17 mål där alla

medlemsländer ska arbeta för en socialt, ekonomisk och miljömässigt hållbar värld till år 2030. Mål som är relevanta för denna studie är:

- mål 3: God hälsa och välbefinnande,
- mål 11: Hållbara städer och samhällen,
- mål 13: Bekämpa klimatförändringarna och
- mål: 15 Ekosystem och biologisk mångfald.

I mål 11 finns delmål som rör grönyteutveckling och behöver tas hänsyn till i stadens grönyteplanering. Delmålen är; minskad klimatpåverkan, tillgången till grönyta och mildrade effekter av naturkatastrofer.

3.2.1 Konventionen för biologisk mångfald

För att stötta och konkretisera arbetet mot hållbarhetsmålen tillsätter FN konventioner med tydliga riktlinjer och ibland lagstadgade krav. En av dessa är konventionen för biologisk mångfald, vilken nyligen uppdaterats då tidigare målformulering inte resulterat i önskvärd utveckling. Regeringskansliet (2019a) sammanfattar syftet med den tidigare FN-konventionen för biologisk mångfald, med utgångsdatum 2020, till att: bevara mångfalden, nyttja den hållbart och fördela resurser rättvist. År 2022 trädde en ny FN-konvention för biologisk mångfald i kraft. Syftet med FN:s nya konvention är att hindra och vända den fortgående förlusten av biologisk mångfald (European commission 2020).

3.2.2 Förslag på ny förordning om restaurering av natur

För att konkretisera och säkerställa arbetet mot flertalet mål i Agenda 2030 har Europeiska kommissionen år 2022 lämnat förslag till ny förordning om restaurering av natur. Förordningen innefattar juridiskt bindande mål som ska fungera i synergi med mål kring biologisk mångfald och klimatanpassning (Europeiska kommissionen 2022). Förslaget syftar till att den biologiska mångfalden och resiliensen i ekosystem ska påbörja en återhämtning genom restaurering av natur, livsmiljöer, ekosystem och arter.

Ett av delmålen, artikel 6, riktar sig mot hållbara städer och innefattar krav för stadsgrönka. Målet är att öka arealen grönyta i städer och säkerställa att ingen nettoförlust av grönområden sker. Arealen grönyta ska i alla medlemsländers stadsområden öka med tre procent till år 2040 och fem procent till år 2050. Förslaget innefattar även krav på träd täckningsgrad på 10 procent och att grönska integreras i såväl ny som befintlig byggnation och infrastruktur (ibid).

3.2.3 Svenska svar på hållbarhetsmål

Den svenska regeringen stödjer de globala miljö kvalitets- och folkhälsomålen för hållbar utveckling, som återfinns i Agenda 2030 och påpekar att hållbar

urbanisering och hållbara städer ska vara ett nationellt fokus framöver (Regeringskansliet 2019b).

För att säkerställa klimatanpassning, nå miljömål och leva upp till Agenda 2030 måste restaurering av ekosystem och återställande av natur intensifieras (Regeringskansliet 2022). Restaurerade ekosystem stärker även, enligt Regeringskansliet, kapaciteten för att långsiktigt bidra till människors välbefinnande. Behov av realistiska, men ändå ambitiösa mål för detta behövs på EU-nivå. Ståndpunkten från Regeringskansliet är vidare att kraven för utökad urban grönyta i artikel 6, från förordningen om restaurering av natur, behöver justeras för att bättre passa svenska förhållanden och pågående utbyggnadstakt. Samt säkrare fokuseras till områden som ger stor nytta för rekreation, hälsa och klimatanpassning.

Naturvårdsverket (2022:5) anser att artikel 6 i den nya förordningen om restaurering av natur följer myndighetens nuvarande arbete och är viktig för att bryta trenden av minskande urbana grönområden och uppnå andra viktiga miljömål, som Agenda 2030. De anser dock att den juridiska konstruktionen behöver ses över, innan förslaget kan antas.

3.3 Stockholms förutsättningar och grönyteplanering

Detta avsnitt tar upp Stockholms stads gröna förhållanden och förutsättningar, då dessa påverkar utvecklingsmöjligheterna mot framtida hållbarhetsmål. Nationalstadsparken och Stockholms gröna kilar tas upp som bakgrund för diskussionen om konnektivitet och gröna nätverk då detta är en viktig del för långsiktig och hållbar planering. Vidare redogör avsnittet huvuddragen för grönyte- och miljöplaneringen i Stockholms stads styrdokument: Översiktsplan för Stockholms stad och Grönare Stockholm. Bostadsplanering och byggandet av nya stadsdelar tas även upp. Detta då det är avgörande för markanvändningen och konkurrensen mellan yta för bebyggelse och grönstruktur. Planeringshuvuddragen jämförs sedan, i kapitel 6 och 7, med litteraturen, samt EU:s, och FN:s hållbarhetssyn.

3.3.1 Stockholms gröna förutsättningar

Stockholms stads landareal består av 40 procent grönyta (Stockholms stad 2017:7). Staden har enligt egen utsago högt ställda miljöambitioner och utsågs år 2010 till Europas första miljöhuvudstad, då staden ansågs vara ett föredöme för miljöfrågor (Stockholms stad 2020:97). Profilen som miljöhuvudstad bibehålls huvudsakligen genom de nybyggda så kallade miljöstadsdelarna. Dessa profilområden karaktäriseras av slutna kretslopp, fossilfria zoner och miljötekniska lösningar (ibid).

Stockholm har en välkänd arkitekturhistoria där Djurgården, Hagaparken, parkprogrammet i Stockholmsskolan, Holger Blom, Erik Glemme och trädgårdsstaden är exempel på att staden jobbat länge med grönska. Stockholmsregionen har också ett system bestående av tio gröna kilar (Samverkan Gröna kilar u.å.). Dessa kilar består av stora sammanhängande grönområden som i olika riktningar sträcker sig från stadskärnan ut på landsbygden. Stockholms gröna kilar korsar obrutet flertalet kommuner och utgör habitat, spridningsvägar och rekreationsområden.

Stockholms stadsbyggnadskontor (2009) behandlar i en separat översiktsplan Nationalstadsparken som ligger med cirka två tredjedelar av sin yta inne i Stockholms stad. Nationalstadsparken är ett riksintresse och skyddad enligt lag i miljöbalken. Grönområdet som innefattas i Nationalstadsparken agerar som en viktig spridningszon för växter och djur, därför ses arbetet kring att bevara det som viktigt. Fyra geografiska områden inom Nationalstadsparken är parklandskap och naturmiljöer. Dessa är skyddade mot intrång, och förändring av markanvändningen får endast ske om den riktar sig till att bli rekreations- och friluftsområden med bevarade kultur och naturvärden. Nationalstadsparken består även av sex mer bebyggda geografiska områden, som fortsatt får bebyggas om det inte skadar landskapets natur- och kulturvärden. Trots detta gedigna skydd tas grönyta från parken kontinuerligt till byggnation. En oro för alltför stor fragmentering och bortfall av yta uttrycks (ibid).

3.3.2 Översiktsplan

Till år 2030 planerar Stockholm att bygga 140 000 nya bostäder (Stockholms stad 2020). Många byggnationer sker på tidigare bebyggd mark som omvandlas till blandad stadsbebyggelse. Stockholms stads översiktsplan presenterar en framtidsvision om ett Stockholm som ska bli både grönare och tätare med väl sammanlänkade stadsdelar. Effektiv markanvändning och transportstruktur samt bebyggelse som samspelar med grönstrukturen ska enligt översiktsplanen karaktärisera den tilltänkta klimatsmarta staden. Erbjudande av goda livsmiljöer samt att möta klimatförändringar och andra påfrestningar är av vikt (ibid).

Gatunätet identifieras som ett överdimensionerat stadsbyggnadselement som inte används effektivt (Stockholms stad 2020:22). Här ses potential att omvandla stora vägar till urbana stråk med ny stadsbebyggelse för att binda ihop staden.

Gällande klimatanpassningen nämns att ett nätverk av grönska och vattenytor behöver utvecklas samt att befintliga stadsdelar behöver klimatanpassas (Stockholms stad 2020:101). Grönska och vattenytor kan enligt Stockholms stad hantera urbana miljöers klimatutmaningar samtidigt som de blir viktiga och attraktiva inslag med funktioner för såväl rekreation som biologisk mångfald.

De övergripande och mest framträdande miljömålen i översiktsplanen gäller en fossilbränslefri stad år 2040, renare vatten, minskad efterfrågan på energi, effektivt

transportsystem samt i dokumentens egna ord ”smarta tekniska lösningar” (Stockholms stad 2020:17).

3.3.3 *Grönare Stockholm*

Stockholms stad pekar i sitt dokument *Grönare Stockholm* på att de har en vision om att vara världens renaste och vackraste stad. Staden ska också ha rik biologisk mångfald och en livskraftig grönstruktur (Stockholms stad 2017:19).

Stockholms stad (2017) anser att de på senare år har uppnått en bra balans mellan bebyggelse, infrastruktur och grönytor. En av framgångarna är att de gett parkmiljöerna fler funktioner och några stadsområden har fått bättre närhet till naturreservaten. De byggda miljöerna behöver dock bli grönare i form av genomsläppliga markmaterial, träd i gatumiljöer, gröna bullerskydd samt gröna tak och väggar (Stockholms stad 2017:22).

Stockholms stad (2017) arbetar med grönytefaktor, GYF, för att öka både kvaliteten och kvantiteten på det gröna i staden. De anser detta viktigt för att möjliggöra bra helhetslösningar i stadsutvecklingsprojekt.

Stockholms stad (2017:19) anser att gränzonerna mellan bebyggelsen och grönområdena är extra viktiga för att få tillgängliga grönområden och för att bevara landskapets kvaliteter.

Stockholms stads parkriktlinjer säger att inom 200 meter ska stockholmarna ha tillgång till en grön oas, lek och promenader (Stockholms stad 2017:18). De tar även upp att mängden parkmark måste vara tillräckligt stor för att tillfredsställa invånarnas behov och motstå det höga slitagetrycket på rekreationsområdena.

Enligt *Grönare Stockholm* (Stockholms stad 2017:7) är stockholmarna nöjda med sin levnadsmiljö och parker, men inte lika nöjda när det kommer till skötsel av grönyta. Cirka 70 procent av medborgarförslagen handlar om parker och offentliga rum och intresset för dessa ytor tros öka ytterligare med ökad befolkningstäthet (Stockholms stad 2017:14). Stadens grönytor behöver anpassas för att tåla ett större tryck av besökare och samtidigt kunna motverka klimateffekter som temperaturökningar och större regnmängder (Stockholms stad 2017). Detta anses vara en svår intresseavvägning som kräver smarta lösningar i förvaltning och skötsel. Skötselansvar kommer behöva ligga på föreningar och fastighetsägare, för att bibehålla parkernas och grönområdenas kvalitet. Detta då kommunen ej bedömer att de själva kan upprätthålla tillräckligt god kvalitet på all grönyta.

Kvalitetsförbättringar för mark och parkbyggnader behöver ske när trycket på ytorna ökar med den växande befolkningen (Stockholms stad 2017). I dokumentet framgår även att förbättringarna ska ligga på tillgänglighet, renhållning och upprustning.

Staden ser ett behov av nya parker, offentliga stråk, fickparker, stadsdelsparker eller grönare skolgårdar för att få en sammanhållen stadsmiljö. De ser bland annat

att skolor och idrottsområden kan få lov att samnyttjas med offentliga parkytor, för att fler ska kunna använda ytorna under olika tider av dygnet.

Ett behov, i och med befolkningsökningen, finns också i att omvandla ytterstadens naturområden till parkmark. Det för att få plats med fler sociala kvaliteter, mötesplatser, fysiska aktiviteter och klimatanpassningsåtgärder (Stockholms stad 2017).

4. Teorier om *lost space*

Kapitlet startar med en begreppsförklaring av *lost space*, dess uppkomst och nutida definitioner utifrån vetenskapliga teorier. Vidare redogörs för ytornas potential inom landskapsarkitektur och urban planering. Alla studerade definitioner och aspekter av ytorna är relevanta i denna studie. *Lost space* används framöver som samlingsbegrepp för oanvända, bortglömda och underutnyttjade ytor. Kapitlet innehåller även en sammanställning av teorierna, där viktiga aspekter tas upp för att jämföras och diskuteras med hållbarhetssynen i EU, Sverige och Stockholm.

4.1 Teorin och begreppets uppkomst

Roger Trancik använder 1986 begreppet *lost space* och definierar begreppet som en restprodukt i ostrukturerade urbana landskap (Trancik 1986:1–4). Författaren menar på att dålig planering, där byggnader ses som lösa objekt utan hänsyn till kontext eller rumslighet de skapar, leder till formlösa och okonventionella ytor som han kallar *lost space*. *Lost space* bryter sammankopplingen i staden, det är ytor som inte omhändertas, inte används eller är i behov av reovering och omformning för att fungera för människan (ibid).

Trancik (1986:4–17) anser att det finns fem anledningar till *lost space*.

1. Det ökade behovet av bilen. Staden designades för bilen vilken gjort att miljön brutits upp med barriärer av motorvägar och parkeringar som exempel.
2. Modernismens och dess attityd mot öppna ytor. Modernismen hade abstrakta ideal som fokuserade på byggnaderna, men nedprioriterade vikten av gator, trädgårdar, torg och andra viktiga utomhusytor.
3. Zonering. Idealen under modernismen skapade homogena områden där aktiviteter tilldelades specifika områden, som affärsområden, arbetsplatsområden och bostadsområden.
4. Oviljan från både allmänna och privata institutioner att ta ansvar för allmänna urbana miljöer och designa för omgivningen. Företag och personers viljor att via byggnaderna sticka ut lede till ett uppbrutet formspråk och ibland en dissonans till andra byggnader och ytor i staden.
5. Förändring i mark och dess utnyttjande. Övergivandet av industrier, militära anläggningar eller transportanläggningar inne i staden.

Trancik (1986:19) anser att landskapsarkitekter behöver se till helheten, med rumsligheter och sammankopplingar, för att skapa ytor som länkar samman och städer som är byggda för människan.

4.2 *Lost space* i nutida forskning

Modernare forskning om *lost space* tar avstamp i Tranciks arbete, men med fler synvinklar, definitioner och begrepp kring denna typ av ytor.

Nurul Shakila Khalid et al. (2018:157) definierar *lost space* som oönskade ytor i urbana miljöer. Ytor överges om de inte sköts, upplevs oönskade och saknar syfte. Utöver det kan ytor bli försummade om de är otillgängliga för fotgängare eller saknar sammankoppling till staden. Dessa scenarier bildar *lost space* (Khalid et al. 2018). Författarna finner rikligt med *lost space* kopplat till byggnader. Detta då ytor mellan olika byggnader, runt om den enskilda byggnaden, samt uppe på taken förlorar värde, mening och funktion.

Jasim Azhar och Morten Gjerde (2016:279–281) benämner *lost space*-ytorna som *in-between space* och talar då om tomma, överblivna ytor eller kantzoner mellan byggnader. Författarna anser att okoordinerad planering gör att utkanterna av olika detaljplaner krockar och oavsiktligt skapar problematiska eller outnyttjade ytor.

Mirko Guaralda och Magdalena Kowalik (2012:523) beskriver ignorerade, överblivna ytor som blivit kvar i mellanrummen när stadens platser och byggnader formats. De använder begreppen *negative space*, *in-between space* och *recidual space* i sina beskrivningar av *lost space*.

Büşra Ünal och Kadriye Topçu (2022) definierar *lost space* utifrån ett mänskligt användarperspektiv. Ytan är odefinierad, dysfunktionell och inte gjord för den mänskliga skalan. De ser att en snabb utveckling kan orsaka att ytorna förlorar sin struktur och funktion över tid och anser att om människan inte kan relatera till platsen eller inte har en önskan att använda den, blir ytan en *lost space* (Ünal och Topçu 2022:348).

Enligt Calen Hamelin (2016:101) är *lost space*-ytor något som inte kommer på tal eller funderas kring när det kommer till diskussioner om förbättringar i den urbana miljön. Detta för att dessa ytor inte sticker ut och därmed glöms bort. Författaren använder begreppen *void space*, *gap*, *leftovers*, *wastelands* och *in-between space* och menar att alla begrepp talar om ytor som är mellanrum, oönskade, oanvända, bortglömda, förlorade, förstörda och utan funktion.

Lak et al. (2019:271) ser *lost space* som ett *anti-space* där ytan inte bidrar till någon märkbar upplevelse, varken i aktivitet eller visuellt, för dess användare och som är i ett starkt behov av omformning.

4.3 *Lost space* potential och nytta

Lost space kan omformas till att bli viktiga ytor för att råda bot på avsaknaden av urban grönska (Hamelin 2016; McDonald et al. 2023).

Lost space kan vid transformering till grönyta spela en stor positiv roll, både ekologisk, socialt, kulturellt, visuellt och ekonomisk (Guaralda & Kowalik 2012; Ünal & Topçu 2022). De ekonomiskt positiva följd effekterna menar Guaralda och Kowalik (2012:526) uppkommer då folkhälsan förbättras av grönytan. Författarna menar också att ekonomin gynnas då klimatanpassningar kan hindra stora kostnader vid exempelvis översvämningar och värmeböljor.

Azhar och Gjerde (2016) anser att ytorna har särskild potential för klimatanpassningar. *Lost space* kan med anläggandet av grönstruktur bidra till att reglera mikroklimat, producera energi, rena luft och vatten, samt skapa kolsänkor. Dessa ytor kan, med rätt utveckling, få en aktiv roll i staden och fungera som länkar av blomstrande natur och öppna, sociala mellanrumsytor (ibid).

En stor fördel med *lost space* är att dessa kan bilda sammanlänkade nätverk av grönstruktur genom hela städer (Anuar & Abdullah 2022; Guaralda & Kowalik 2012). Genom sammanlänkningen av separata grönytor, både befintliga och nya via *lost space*, kan den totala effekten av olika ekosystemtjänster och klimatåtgärder multipliceras jämfört med när ytorna är enskilda (ibid).

Att utöka mängden grönyta genom omgestaltning av *lost space* är enligt Mohamed Anuar och Saiful Arif Abdullah (2022:266–267) en möjlighet att öka den biologiska mångfalden, höja livskvaliteten och förvandla ogästvänliga, fula platser till ekonomiska, sociala och miljömässiga resurser som hjälper städer att nå hållbarhetsmål trots tät bebyggelse.

Azadeh Lak et al. (2019:470) anser att tillvaratagandet av *lost space* är nödvändigt för att minska dessa ytors negativa miljöpåverkan på den urbana miljön. De anser att ytorna ska tas hand om för att de hyser en potentiella till rekreatiomsområden och sociala mötesplatser.

Azhar och Gjerde (2016:286) menar på att småskaliga förändringar, som varje enskild transformering av *lost space*, inspirerar större projekt och kan användas som en taktik för att initiera långsiktig förändring i urban planering.

McDonald et al. (2023:99) konstaterar att underutnyttjade ytor kan utgöra en ganska stor del mark som staten ofta äger själv, exempelvis vägnätet. Vilket han menar kan vara positivt. Detta då genomförandet av förändringar och skapande av konsekventa planer är lättare när staten själv äger marken och inte behöver genomgå upphandlingsprocesser. Författarna menar vidare att *lost space* har stor potential att bli värdefulla grönytor men att ytornas mycket varierande utformning gör att varje omgestaltning måste platsanpassas.

4.4 Sammanställning av teorierna

Litteraturgenomgången visar att det finns flertalet begrepp och definitioner kring ytor som kan benämnas som *lost space*. Gemensamt är att ytorna på ett eller annat vis är underutnyttjade och anses kunna erbjuda miljön, staden eller dess invånare fler kvaliteter än vad de idag gör.

Intresset för inkludering av *lost space* i stadsutvecklingen utgår från Trancik (1986) teori. De flesta nutida forskare ser likt Trancik (1986) på ytorna som, ej nyttjade eller omhändertagna, restprodukter som uppstår när byggnader utgör grunden för en stads uppbyggnad och mellanrummen glöms bort (Guaralda & Kowalik 2012; Azhar & Gjerde 2016). I definitionen tillkommer även ett användarperspektiv som pekar på att *lost space* uppstår när ytor inte används, är otillgängliga, upplevs otrygga eller har tappat sin funktion då ytan ej upprustats i takt med samhällsutvecklingen (Khalid et al. 2018; Ünal & Topçu 2022). Ytterligare ett perspektiv är att ytorna är bortglömda, inte läggs märke till och därför inte kommer på tal i stadsplaneringen (Hamelin 2016:101).

En negativ ton urskiljs i litteraturen om *lost space*. Underutnyttjade ytor leder, enligt källorna, till negativa upplevelser eller oönskade konsekvenser. Dessa konsekvenser kan vara uppenbara i form av estetik eller otrygghet, men också subtila i form av ineffektiv markanvändning och avsaknaden av trivsel. Samtliga källor har en utgångspunkt i att det är negativt att en stad har dessa ytor, men att de är vanligt förekommande. Om än inte uppmärksammade, vilket definitionen delvis innebär.

4.4.1 *Lost space* för hållbara städer och utökad stadsgrönska

Sammanställningen visar att flertalet av de internationella källorna anser att *lost space* har en stor potential till att bli grönytor i staden (Guaralda & Kowalik 2012; Azhar & Gjerde 2016; Hamelin 2016; Lak et al. 2019; Anuar & Abdullah 2022; Ünal & Topçu 2022; McDonald et al. 2023). Ytorna kan gestaltas för att arbeta med klimatanpassningar och motverka den negativa trenden med minskad grönyta i städer (Hamelin 2016; McDonald et al. 2023). Gemensamt anser källorna att det blir ett sätt att implementera grönska, utan att ta ny mark i anspråk. Att göra dessa ytor gröna kan, enligt författarna, ge vinster i alltifrån att minska klimatpåverkan, öka den biologiska mångfalden till att få in mer grönytor för människan och dess sociala aktiviteter.

Ytterligare potential är att dessa ytor kan bilda gröna nätverk i staden (Guaralda & Kowalik 2012; Lak et al. 2019; Anuar & Abdullah 2022; McDonald et al. 2023). Dessa nätverk kan sammankoppla viktiga grönområden med varandra för att gynna konnektiviteten och minska stadens barriäreffekter. Författarna erhåller också snarlika uppfattningar om att sammanlänkade små ytor, jämfört med separerade, anses ge större positiva effekter både för människa, natur och biologisk mångfald.

Guaralda och Kowalik (2012:525) särskiljer sig i resultatet genom att inkludera även stadens hårda lösningar i det gröna nätverket. De uttrycker att tekniska lösningar och byggda konstruktioner kan samverka med grönskan för att hela staden ska bli ett fungerande system. De vill se staden som en helhet, som energi- och resursmässigt, driver sig själv och som är sammankopplad med omkringliggande natur och ekosystem.

McDonald et al. (2023:99) menar att gröna städer kan byggas och ursäktar att låta bli inte finns. Det för att verktygen och tekniken redan existerar. Författarna konstaterar även att kraven på grön och hållbar stadsutveckling skärps i europeiska måldokument. Författarna menar dock att möjligheterna för mer stadsgrönska kan variera från stad till stad och arbetet måste platsanpassas. McDonald et al., Guaralda och Kowalik, Hamelin samt Anuar och Abdullah anser dock att det går att få in mer grönska i städer med befintlig teknik och kunskap.

5. Metod

Detta kapitel beskriver den kvalitativa studiens metod, genomförande samt metodens relevans. Kapitlet beskriver dokumentanalys som metod för att syntetisera innehållet från EU:s FN:s och Stockholms styrdokument gällande grönyteplaneringen och mål för hållbar stadsutveckling. Vidare förklaras den litteraturgenomgång som används i studien för att sammanställa vetenskapliga teorier om lost space. Metodens fördelar, nackdelar och etiska aspekter tas upp i kapitel 7.4.

5.1 Kvalitativ studie

För att besvara studiens fråga har vi använt oss av, enligt Bryman (2018), en så kallad kvalitativ undersökning. Vilket innebär att vi konstruerat kunskap utifrån tolkningar och reflektioner av våra källor. Vi har utgått från en generell forskningsfråga och sedan gjort ett urval av relevanta källor. Metoden möjliggör för djupare kontextuell förståelse samt bakomliggande åsikter och värderingar. Den kvalitativa ingången har använts i både dokumentanalysen och litteraturgenomgången. Studien ser endast till skriftligt material.

5.1.1 Dokumentanalys av styrdokument, mål och riktlinjer

Dokumentanalysen i denna studie ser till offentligt publicerade dokument från EU, FN och Stockholms stad. Dokumentanalysen har genomförts med ett problemorienterat fokus, vilket innebär att vi formulerat en fråga och därefter sökt dokument som tillhör frågeställningen (Duffy 2006:124). Urvalsprincipen har därmed varit starkt kopplat till studiens frågeställning.

Vi har valt att titta på översiktliga policy- och styrdokument då översiktlig planering är långsiktig och innehåller visioner, mål och krav som övrig planering måste förhålla sig till. Dokumenten som granskats med denna metod är:

- *Stockholms stads översiktsplan*
- *Grönare Stockholm*
- Agenda 2030
- Konventionen för biologisk mångfald
- Förordningen om restaurering av natur

Dokumentens innehåll har analyserats och tongivande innehåll har summerats. Utplock ur dokumenten skedde i förhållande till ämnet grönyteplanering och hållbar stadsutveckling, för att svara på frågeställningen och följa studiens ämne. Dokumentanalysen har sett till vad källorna tar upp i sina dokument, vad som utelämnats och inte skrivits ut. Medvetet innehåll och omedvetet innehåll i dokumenten har därför båda granskats (Duffy 2006:127-128).

5.1.2 Litteraturgenomgång av tidigare forskning

Inför studien genomfördes en litteraturgenomgång av vetenskaplig litteratur och artiklar om tidigare forskning kring *lost space*. Sökandet och bearbetningen av vetenskapligt material erhöll, liksom dokumentanalysen, ett problemorienterat fokus. Nyckelorden blev utifrån problemformuleringen: *lost space, non-place, sustainability, urban planning och urban development*. Andra nyckelord och sökord användes vid informationssökningen, men de gav inga relevanta träffar för studien. Sökningarna gjordes främst från vetenskapliga databaser, för att få fram relevant och trovärdig forskning och begreppsdiskussioner inom ämnet. Databaserna som användes var: Scopus, Diva, Primo och Google scholar. Vi valde dessa databaser för att få ett brett materialutbud och granskade rapporter. Litteraturgenomgången användes för att se till vad som forskats inom ämnet tidigare, vad som fattas inom ämnet och för att skapa en bred bild med flertalet synvinklar av ämnesområdet.

Urval av vetenskaplig litteratur och artiklar till litteraturgenomgången skedde genom innehållets relevans till problemformuleringen. Litteratur som inte tillhörde det sökta ämnet sorterades bort. Kvarvarande litteratur undersöktes djupare. Därefter gjordes snöbollsurval, där vi såg till litteraturens källor, för att hitta mer material inom ämnet. Vi applicerade en interaktiv strategi, vilket innebar upprepade sökningar tills vi nådde en teoretisk mättnad och det nya materialet inte tillförde någonting nytt i form av begrepp, tolkningar eller perspektiv (Bryman 2018).

6. Resultat

I kommande kapitel presenteras en sammanställning av dokumentanalysen och litteraturgenomgången. Innehållet delas upp i två huvudsakliga delar. 6.1 behandlar synen på hållbarhet i EU, Stockholm och *lost space*-teorierna för att se hur dessa utvecklats, samt samspelar med varandra och utsatta hållbarhetsmål. 6.2 presenterar Stockholms miljö- och grönyteplanering utifrån Översiktsplan för Stockholms stad och Grönare Stockholm.

Studien kommer fram till att Stockholms stads hållbarhetssynsätt och grönyteplanering har en eftersläpning. Stockholm för upp vikten av gröna lösningar, men implementerar inte det i styrdokumentet. Vilket gör att Stockholms stads hållbarhetsyn inte stämmer överens med EU, FN och litteraturens synsätt. Teorierna om *lost space* bidrar till ett arbete mot hållbarhet, genom potential i utökad grönyta och passar därför in i den europeiska hållbarhetssynen. Resultatet ligger till grund för att, i kapitel 7, vidare diskutera hur teorierna om *lost space* kan vara användbara i Stockholm för att nå hållbarhetsmål.

6.1 Synen på hållbarhet

Avsnittet redogör för förändringarna i europeiska hållbarhetsmål samt den svenska synen på förordningen av restaurering av natur. Fokuset kommer att ligga på den nya förordningen om restaurering av natur och artikel 6, men kopplat till konventionen om biologisk mångfald och Agenda 2030. Det för att förordningen visar på förändrade syner på hållbarhet inom EU, samt FN och innehåller förslag till lagstadgade krav, vilka kan ha en stor påverkan på framtida stadsplanering. Vidare presenteras Stockholms syn på hållbarhet och hur den förhåller sig till den europeiska synen. Slutligen redogör avsnittet för hållbarhetssynen utifrån teorierna kring *lost space* och påvisar hur dessa korrelerar med synen i EU och FN.

6.1.1 EU – kvantitet av grönyta för att vända negativ miljötrend

Europeiska kommissionens förslag till förordningen om restaurering av natur har skrivits för att skapa bestämmelser som positivt kommer påverka resan mot flertalet mål i Agenda 2030 (Europeiska kommissionen 2022). Artikel 6 i förordningen och mål 11 i Agenda 2030 har stor påverkan på hållbar stadsutveckling

(Naturvårdsverket 2022). Särskilt artikel 6 i förordningen om restaureringen av natur, då den innefattar krav om utökad stadsgrönska för samtliga städer i alla medlemsländer. Artikel 6 anses enligt EU kunna bryta och vända den negativa trenden med minskning av grönyta i urbana miljöer. Även Hamelin (2016) anser att den negativa trenden kan brytas och menar att utökad grönska på *lost space* kan förverkliga förändringen. I förordningen om restaurering av natur ses samma trend som i konventionerna om biologisk mångfald. Nämligen att fokuset i miljöarbete och synen på hållbarhet skiftar från att tidigare legat på att förhindra ytterligare skada på miljön, till att restaurera, återskapa och utöka natur för att ge positiva miljöeffekter. I teorierna kring *lost space* identifieras också detta skifte i synen på hållbarhet vilket tas upp mer i avsnitt 6.1.3.

Regeringskansliet och Naturvårdsverket – Svårighet att utöka urban grönyta

År 2022 ansåg Regeringskansliet att den svenska takten på restaureringar av natur och ekosystem måste påskyndas om miljömålen i Agenda 2030 ska uppnås i tid (Regeringskansliet 2022:8). Förordningen om restaurering av natur är alltså relevant för det svenska miljöarbetet och för att nå europeiska mål.

Regeringskansliets respons på artikel 6, i förordningsförslaget, är dock att ökningen av stadsgrönska inte är genomförbar i Sverige. Detta främst då artikel 6 inte passar byggnadstakten Sverige försöker uppnå, samt att förslaget geografiska avgränsningar inte passar svenska stadsförhållanden (Regeringskansliet 2022:9–10). De vill gärna se att förslaget riktar sig till rekreation, hälsa och klimatanpassning, i stället för att öka grönyta.

Både Regeringskansliet (2022) och Naturvårdsverket (2022:5) har en del invändningar mot vad definitionen av de geografiska avgränsningarna i artikel 6 innebär i svensk kontext. Enligt de två myndigheterna innefattar definitionen så pass mycket skog och åkermark att det inte finns nog med hårdgjord yta att transformera till grönyta för att uppnå de procentuella målen. Naturvårdsverket ser trots detta, behovet av artikeln. Särskilt vid kommunal planering, för att motverka den negativa trenden Sverige har med minskande grönyta i urbana miljöer. De anser också att förslaget är viktigt för att nå andra miljömål, som finns bland annat i Agenda 2030.

6.1.2 Stockholm – Bevara natur och mångfald

Stockholms stad definierar hållbarhet som:

“Miljömässig eller ekologisk hållbarhet handlar om ett samhälle med slutna kretslopp och balans mellan processer som bygger upp och bryter ned, utan onödigt slöseri med naturresurser och energi och som bevarar den biologiska mångfalden och genetiska variationen.” (Stockholms stad 2020:166)

Denna definition genomsyrar Stockholms stads (2020) planering mot en hållbar stad. Arbetet går, precis som definitionen säger, ut på att bevara natur och mångfald, att inte slösa på resurser samt minska skadorna och belastningen människan orsakar miljön. Definitionen går väl i hand med tidigare FN-konventioner och internationella mål gällande biologisk mångfald från 2010 till 2020, som även den handlar om att minska skadorna, bevara mångfalden och ultimata bli klimatneutrala. Den nya konventionen om biologisk mångfald från Europeiska kommissionen år 2022 handlar om att återställa och restaurera natur för att ekosystem ska kunna återhämta sig och den biologiska mångfalden öka. Till skillnad från att motverka förlust enligt tidigare konventionsmål.

Denna förändring i synen på hållbarhet, från bevarande till utökande, finns inte att utläsa i de studerade styrdokumenterna från Stockholms stad. Översiktsplanen är dock från 2020 och Grönare Stockholm från 2017, några krav enligt den förändrade hållbarhetssynen fanns därmed inte från EU vid styrdokumentens tillkomst. Dock finns den nya synen på hållbarhet i lost space-teorierna, där några av publikationerna är flertalet år äldre än Stockholms analyserade dokument.

6.1.3 *Lost space* – Kvantitet och nätverk

Resultatet visar på liknande trender i litteraturgenomgången, som i de nyare EU-dokumenterna från 2022. Där såväl Anuar och Abdullah (2022:257) som Guaralda och Kowalik (2012:224) vill se, ett skifte i synen på hållbarhetsplanering. Guaralda och Kowalik (2012:224) anser att hållbarhet nu uppfattas som att minska skadorna människan orsakar natur och miljö, då skada är oundviklig. Detta räcker inte för att vara hållbar enligt författarna. De anser att städer måste få en netto-positiv miljöeffekt för att kunna ses som hållbara. Ska ekosystemen klara sig kan människan inte bara minska skadan eller vara neutrala från dagens utgångspunkt. Människor måste börja reparera skadorna och ge tillbaka, vilken omgestaltningen av lost space kan bidra med i urbana miljöer (Guaralda & Kowalik, 2012:224–525). Att tumma på ekologiska förluster för sociala vinster innebär enligt författarna att hållbarhet inte kan uppnås i städerna. De anser vidare att varje element i den byggda miljön ska kunna driva sig själv, kompensera för vad dess exploatering tar av naturen samt i ett vidare perspektiv generera positiva effekter både ekologiskt och socialt. Först om detta uppnås kan staden, enligt författarna, vara hållbar.

Anuar och Abdullah (2022:259) anser att inkluderande av mer grönstruktur i städer ger en planering som kan bli klimat-positiv och resulterar i mer flexibla, kostnadseffektiva och klimatanpassade strukturer. Det jämfört med tekniska lösningar i traditionell ”grå infrastruktur”. Att inkludera mer grönska på *lost space* skulle enligt författarnas teorier bidra till att klimatpositiva städer kan uppnås.

6.2 Stockholms miljö- och grönyteplanering

Kommande avsnitt presenterar vad Stockholm har för huvudsakliga fokusområden och mål i sin miljö- och grönyteplanering. Avsnittet redogör även för stadens behov och brister inom frågeställningens ämnesrymd. Detta för att belysa likheter och skillnader med studiens övriga material och för att analysera hur *lost space* kan bidra till stadens hållbara utveckling. Först redogörs för stadens planering i nybyggda och befintliga stadsområden, då dessa skiljer sig markant ifrån varandra i hållbarhetssyn. Vidare berörs temat kvalitet och kvantitet av grönyta, vilket även återfinns i EU:s dokument och i *lost space*-teorierna. Därefter ser studien till om *lost space* finns och arbetas med i Stockholm. Avsnittet avslutas med att ta upp hur staden arbetar med grönyteplanering samt en missad aspekt, från Stockholms sida, som finns i litteraturen gällande samband och nätverk.

6.2.1 Nybyggda stadsdelar och kvalitativ grönyta

I nybyggda och framtida stadsdelar läggs stort fokus på Stockholm miljöstadsprofil. Det nämns stärkt grönstruktur, gröna lösningar inkommerade i infrastrukturen, ekosystemtjänster och arbetet med grönytefaktorn (Stockholms stad 2017; Stockholms stad 2020). Den sistnämnda ska säkerställa både mängd och kvalitet på grönyta. Nya stadsdelar är också de enda i staden som berörs av planering av nya parker, medan befintliga stadsdelar behåller samma mängd grönyta även när befolkningsantalet antas öka (Stockholms stad 2017).

Stockholms stad (2020:25,87) ser ett behov av mer grönyta, men även ett behov av mer kvalitativ grönyta. Mängden parkmark ska enligt visionen vara tillräcklig för att tillfredsställa invånarnas behov och klara både trycket av slitage vid befolkningsökning samt kunna hantera miljöförändringar.

Stockholms stad (2020:25) vill tillvarata, utveckla och förbättra de gröna miljöerna genom tillgängliggörande och skötsel, men fastslår också att grönyta ibland kommer att bebyggas för att komplettera bristande kvaliteter som finns i bostadsnära parker och stråk. I vissa fall kommer mängden grönyta alltså minska till förmån för utvecklad kvalitet. Att grönyta prioriteras bort i förtätningsarbetet och bidrar till trenden med minskande urbana grönytor har konstaterats av såväl FN, EU, Naturvårdsverket, Regeringskansliet och av författarna bakom *lost space* litteraturen. De sistnämnda ser omgestaltningen av *lost space* som en möjlighet för utökad stadgrönska och ett sätt att vända trenden trots hög förtätningsgrad.

Stockholms stad (2020) identifierar problem, såsom värmeö-effekter, luftföroreningar och ökade översvämningrisker. De anser att dessa problem kan lösas med hjälp av grönska vilket även stöds i teorierna kring *lost space*. Dokumentanalysen visar dock att riktlinjer för implementering av grönyta som metod för att behandla dessa problem saknas i Stockholms studerade styrdokument.

Fokuset i klimatanpassningen ligger i nya stadsdelar och tekniska lösningar i byggda element.

Som nämnt planeras mängden grönyta behållas i befintliga stadsdelar och Stockholms stad (2017) ser skötseln som lösningen när grönytorna används mer och slits. Skötseln är dock det stockholmarna inte riktigt är nöjda med i dagsläget och då staden inte har resurser att upprätthålla standarden på all grönyta läggs visst skötselansvar över på fastighetsägare och föreningar (ibid). Khalid et al. (2018:161–162) tar upp att det finns en risk för nybildande av *lost space* om människor i staden upplever ytor som dåligt skötta och därför slutar använda dem. Om Stockholms stads grönytor inte uppnår en viss skötselstandard, på grund av ökat slitage, kan ytorna enligt detta resonemang bli nya *lost space*.

6.2.2 Användandet av *lost space*

Stockholms stad (2020:22) påpekar att det finns ”underutnyttjade” ytor i staden, däribland ”överdimensionerade” vägar och områden runt hamnar. Dessa ytor planeras för byggnation för att hålla målen kring effektiv markanvändning och minimal exploatering av ny mark (Stockholms stad 2017:12). Definitioner för vad som räknas som överdimensionerat eller underutnyttjat beskrivs inte i dokumenten. I litteraturgenomgången visas att överdimension och underutnyttjande är del av definitionen för *lost space*. Stockholms stad ser alltså, enligt denna studies definition, till *lost space* men använder sig inte själva av begreppet eller något annat motsvarande begrepp.

I teorierna kring *lost space* ses ytornas potential främst som möjlighet för utökad stadsgrönka. Stockholms stad ser potentialen för dessa ytor i förhållande till ny bebyggelse och bostäder. Flera av stadens nya stadsdelar byggs på gammal industrimark, som förlorat sin funktion. Längs överdimensionerade vägar planeras bostadsområden och centrumverksamheter som ska bilda konvektiva stråk mellan olika stadsdelar (Stockholms stad 2020). De ser till ytorna för att planera och bygga en tätare stad, med fler bostadsmöjligheter.

Detta arbete, med ytor som enligt litteraturen ses som *lost space*, syns endast i nya områden. Redan bebyggda områden tas inte upp för förbättring och underutnyttjade ytor i befintliga stadsområden nämns inte i de två styrdokumenterna från Stockholms stad. Hamelin (2016:101) tar i sin studie upp att *lost space* som ytor inte diskuteras, då de glöms bort och inte sticker ut för betraktarna. Författaren anser att *lost space* på redan bebyggd mark enkelt glöms bort. Potentialen i *lost space*-ytor i befintliga stadsdelar kan därmed enkelt förbises.

6.2.3 En sammanhållen stad

Stockholms stad (2017:16) anser att parker och natur ska koppla ihop staden och vara offentliga rum för stadens medborgare. De säger att många parker, gröna stråk

och naturområden är sammanlänkade, men att de vill utveckla och förbättra dessa kopplingar (Stockholms stad 2020:23). Vilket sammanfaller med deras övergripande mål om en sammanhållen stad och som skulle bidra till deras mål om rik biologisk mångfald och en livskraftig grönstruktur.

Stockholms gröna kilar och parker, såsom Nationalstadsparken, har en långt tillbakagående tanke på att koppla samman staden och hela länet (Stockholms stadsbyggnadskontor 2009). Det via större grönstrukturer och områden. Hur grönyterna i Stockholms stad relaterar till omkringliggande grönstrukturer, såsom Nationalstadsparken eller de gröna kilarna, nämns dock inte i styrdokumentet från 2020.

Det stora konnektiva grönområde som Nationalstadsparken utgör nämns inte heller i *Grönare Stockholm*. De gröna kilarna nämns i dokumentet vid ett tillfälle där ett långsiktigt värde för ekosystemtjänster identifieras. Hur grönytan i staden och hur den planeras för att relatera till Nationalstadsparken och de gröna kilarna tas ej upp. Trots att dessa utgör en fundamental bas i staden samt regionens grönområden och ekosystem (Stockholms stadsbyggnadskontor 2009). Översiktsplanen från 2020 nämner Nationalstadsparken och dess existens, samt att dess egen översiktsplan från 2009 fortsatt ska gälla. I Stockholms översiktsplan finns ett granskningsyttrande från länsstyrelsen, där det skrivs att det är otydligt om riksintresset för Nationalstadsparken tillgodoses då ”omfattande komplettering” till bebyggelse inom området föreslås (Stockholms stad 2020:178). Oron för fragmenteringen av parken, som uttrycks i Nationalstadsparkens egna översiktsplan bekräftas här alltså vara befogad (Stockholms stadsbyggnadskontor 2009).

Dokumentanalysen identifierar brister i helhetstänket med sammankopplingar i grönyteplaneringen. Däremot identifieras ett tydligt nätverkstänk i infrastrukturplaneringen. I infrastrukturplaneringen läggs vikt vid flexibilitet för att kunna möta oväntade förändringar. Stockholm vill koppla samman gatunätet och skapa alternativa rutter till alla större resmål i staden. Alternativa resvägar innebär att hinder i trafiken inte uppstår om en väg stängs av eller behöver byggas om (Stockholms stad 2020). Denna flexibilitet och framförhållning syns inte i grönyteplaneringen men likar de tankar kring gröna nätverk i *lost space*-teorierna som diskuteras i avsnitt 7.2.3. Stockholms stad (2020) ser dock att urbana ekosystem är nödvändigt och måste byggas in i nya och omvandlade stadsmiljöer för att ge staden en resiliens mot störningar och förändringar. McDonald et al. (2023:98) menar att ett av de viktigaste sätten att öka grönytan i städer är att skapa planteringar längs vägnätet och transportstråken. Stockholms stad (2020) påpekar själva att gatorna tar upp plats och i dagsläget är ineffektivt planerade

7. Diskussion

I studien konstateras att EU:s och FN:s hållbarhetssyn har förändrats mot att bidra med positiva effekter till natur och miljö. Ökad grönyta ses som ett medel att uppnå detta. Synen på hållbarhet överensstämmer med de i teorierna om *lost space*. Stockholms stad har i studerade dokument inte visat denna syn utan fokuserar på bibehållen grönska, minskad miljöskada och satsar på kvalitet i grönyta och tekniska miljölösningar i nybyggda områden. Staden vill planera för stärkta grönstrukturer och ser behov av klimatanpassning och utökad grönyta, men riktlinjer för hur detta ska implementeras saknas. Ett synsätt i trafikplaneringen stämmer väl överens med det nätverkstänk som inkluderas i hållbarhetssynen i *lost space*-teorierna. Utökad grönska på nuvarande *lost space* kan bidra till att nå flertalet av Stockholms stads, Sveriges och EU:s hållbarhetsmål. Det skulle gå i linje med Stockholms stads vision om att bli en sammanhållen stad, med integrerad grönstruktur och förtätning som ideal.

I kommande kapitel diskuteras resultatet av studien, samt dess betydelse. Våra tankar kring hur teorier kring *lost space* kan bidra till att Stockholm ska nå hållbarhetsmål genomsyrar resultatdiskussionen. Resultatet diskuteras med kopplingar till beslutsfattande och påverkan på olika samhällsnivåer samt hur etiska ställningstagande påverkar stadsutveckling och beslut. Kapitlet innehåller diskussioner kring begreppet *lost space* och studiens metod, samt avslutas med en sammanfattad slutsats och förslag på vidare forskning.

7.1 Synen på hållbarhet lägger grunden för stadsplaneringen

Översiktlig planeringen och mål kan inbringa förändring mot en mer hållbar utveckling. Hållbarhetssynen som genomsyrar planeringen och målbilderna i dokumentanalysen ser vi tydligt avgör riktningen staden utvecklas i. Både den vetenskapliga litteraturen och de europeiska dokumenten visar på en trend där synen på hållbarhet för med sig målbilder om ökande mängd urban grönyta. Resultatet redogör också för att Stockholm styrdokument inte påvisar några tendenser att utvecklas i samma riktning.

Stockholm har i nuläget, enligt oss, lågt satta mål och visioner jämfört med trenden vi ser hos EU, FN och forskande landskapsarkitekter. Vi tror dock att teorier om *lost space* skulle kunna bidra till att finna plats för utökad stadsgrönska i Stockholm och en grönyteplanering som då mer går i linje med den hållbarhetssyn som utvecklas i EU och FN.

Utan ändrade planeringsmönster, och fortsatta mål kring minskad miljöpåverkan och förlust av mångfald, bryts inte trenden av minskade grönytor. Därmed heller inte trenden av minskande biologisk mångfald och skadade ekosystem. Vi ser att *lost space* teorier kan bidra med att finna platser i staden som inte uppmärksammas ännu och som genom omgestaltning kan hjälpa till att bryta trenden samt fylla luckor i styrdokumentet där riktlinjer för utökad grönska saknas.

Vi ser tydligt att synen på hållbarhet avgör målsättningarna som skrivs i Stockholms stads studerade styrdokument. Ska staden uppnå framtida internationella mål behöver synen på hållbarhet därför uppdateras för att samspela med den syn EU:s och FN:s mål baseras på. Det bör dock tas i beaktning att Stockholms Översiktsplan och *Grönare Stockholm* är från 2020 respektive 2017. Några av våra källor och EU-mål är nyare än Stockholms stads styrdokument och en eftersläpning av mål, synsätt och kunskap finns. Med det sagt finns det även forskningar som är äldre än Stockholms styrdokument och som tar upp samma förändringar som nu ses i FN och EU:s konventioner, mål och förordningar.

7.1.1 Olika beslutsnivåer ger olika perspektiv

En viktig etisk aspekt att ta upp är var bestämmelser ska ske för mål om hållbar stadsutveckling. Att fatta gemensamma beslut och sträva mot samma mål tror vi är positivt i globala frågor. En hög beslutsnivå ger en bättre bild av helheten och ett sätt som undviker att länder fattar beslut som enbart gynnar dem själva. Ju större beslutsnivån är, desto svårare kan det dock bli för varje enskild part att uppnå specifikt satta mål. Det för att förutsättningarna ser olika ut och de gemensamma målen inte kan anpassas efter allas unika situation. Att sätta vaga gemensamma mål medför att länderna självmant måste vilja dra sitt strå till stacken och prioritera det gemensamma intresset framför det egna. Alltför hårda krav kränker självbestämmanderätten och kan resultera i åtgärder som inte passar en kontext men som ändå måste genomföras. Vilket Regeringskansliet (2022) tycker är fallet med utformningen av artikel 6 i förordningen om restaurering av natur. Att dra gränser för hur specifika de gemensamma målen och kraven kan och bör vara är en stor utmaning, men också avgörande för vilken effekt bestämmelserna får.

Agenda 2030 är skriven i, enligt oss, brett målände visioner. Mer specifika krav, som de i artikel 6, anser vi är bra för att stimulera innovativ planering och uppnå hållbarhetsmål. Dock måste viss flexibilitet för platsanpassning kvarstå så att önskad effekt kan uppnås.

7.2 *Lost space* för att uppnå hållbarhetsmål

I detta avsnitt diskuteras Stockholms grönyteplanering och hur *lost space* kan användas för att uppfylla flertalet hållbarhetsmål. Diskussion förs om vart ytorna i teorin kan hittas och användas för utökad grönyta i Stockholm, samt vad satsningar på kvantitet eller kvalitet av grönyta har för fördelar och nackdelar. Sedan tas det upp vad omgestaltning av *lost space* kan bidra med till grönstrukturen och ekosystemen för att uppnå bredare hållbarhetsmål och det i förhållande till Stockholms arbete med nätverk och en sammankopplad stad.

7.2.1 Grönyta på Stockholms *lost space*

Stockholms stads (2020) hållbarhetsfokus ligger på tekniska klimatanpassningslösningar i byggnader, samt effektivisering av transport och infrastruktur för minskade utsläpp. I studien ses även att Stockholms stad (2017) uttrycker ett behov av mer grönska i befintliga stadsdelar, men riktlinjer för implementering saknas. En motstridighet identifieras därmed. Vi tolkar detta som en önskan att implementera gröna lösningar och mer grönyta, men att yta för detta inte hittas. Vi tolkar det även som att Stockholms stad finner det enklare att arbeta med tekniska lösningar, än gröna lösningar.

Vi anser, likt Hamelin (2016), att *lost space* kan vara enkelt att förbise för förbättringar, då ytorna enkelt blir bortglömda. Särskilt i redan byggda stadsdelar. Stockholms stad planerar in klimatanpassningar vid nya exploateringar men befintliga stadsdelar saknar eller har vaga mål kring hur de ska utvecklas. Vi tror det beror på att ytor för exploatering granskas noggrannare medan befintliga stadsdelar inte får samma genomgång i planeringen. Det gör att de mindre *lost space*-ytorna i befintliga stadsdelar fortsätter att vara bortglömda och outnyttjade.

Även en intressekonflikt mellan yta för bostadsbyggande och grönyta identifieras i källmaterialet. Bostadsbehovet är stort och högt prioriterat i styrdokumentet (Stockholms stad 2020, 2017). Att göra en ökning av grönyta på Stockholms större ytor av *lost space* är därmed svår att förena med deras bostadsbyggande. Den verkliga potentialen för Stockholm att utöka grönytan på *lost space* ligger därför snarare på ytor som inte kan husera bostäder. Ett lagkrav på grönyta, som det i artikel 6, skulle forcera fram prioritering av grönytor framför andra intressen.

Artikel 6 har givetvis inga krav på att grönyteökning ska ske på just *lost space*, men städer som Stockholm, som redan består av 40 procent grönyta (Stockholms stad 2017:4), har inte många ytor som alternativt kan bli grönyta. Om artikel 6 i förslaget går igenom och blir ett lagstadgat krav skulle *lost space* kunna erbjuda Stockholm en lösning till att nå målet med procentuella grönyte-ökningen utan att behöva kompromissa med nuvarande byggnadsplaner. Dock är *lost space*-ytor väldigt olika, vilket innebär att varje gestaltning måste platsanpassas. Processen att

omgestalta många platser blir därmed komplicerad och initialt kostsam. Litteraturen visar dock på långsiktiga vinster ekologiskt, socialt och ekonomiskt, när gröna lösningar används. Flera källor påpekar även att klimatåtgärder inte behöver ta stor plats utan går att göra på mindre mellanrumsytor och *lost space*. Vi tror att småskalig grönska, vilket skulle kunna anläggas på *lost space*, skulle vara ett bra komplement för Stockholm att bli både en tät och hållbar stad.

7.2.2 Både kvantitet och kvalitet för att nå hållbarhetsmål

I studien redogjordes det att EU, genom artikel 6 i förordningen om restaurering av natur, vill se en ökad kvantitet i urban grönyta för att bidra till flertalet miljömål. Regeringskansliet (2022) och Naturvårdsverket (2022) motsätter sig rimligheten i att utöka den procentuella mängden grönyta i svenska städer, men finner förslaget viktigt. Sverige och Stockholms stad ser hellre till att satsa på kvaliteten av grönyta, än kvantiteten (Regeringskansliet 2022, Stockholms stad 2017). Fördelarna att se till kvalitet är att ytorna sköts bättre vilket gör ytorna mer attraktiva och användarvänliga (Khalid et al. 2018). Kvalitetssatsningar på grönyta kan även innebära en högre biologisk mångfald då resurser läggs på att säkra detta, i stället för att utöka grönyta utan garantier på innehåll och ekologiska samband (ref).

Stockholm har idag utmaningar med att upprätthålla kvaliteten på deras grönytor (Stockholms stad 2017). Detta motiverar staden att satsa på en förbättring av skötseln i stället för att utöka grönytan. Ökad grönyta skulle medföra fler ytor att sköta och därmed också ökad skötsel och risk för ytterligare försämring i kvalitet.

Utän en ökning av grönyta men med en växande befolkning kommer det dock bli mindre grönyta per capita och slitaget kommer öka. Vi tror att kvalitetssatsningen inte kommer att vara nog för att Stockholm ska kunna arbeta hållbart och långsiktigt, utan att befolkningsökningen kräver en ökning av grönyta.

Vi anser att *lost space* kan ge nya grönytor och att prioritering av kvantitet i grönyta skulle bidra till att motverka effekterna av slitage och belastning som en befolkningsökning medför. Mer grönyta hjälper även mot klimatförändringar, lindrar effekten av extremväder, minskar fragmenteringen och ökar den biologiska mångfalden (Stockholms stad 2020, Stockholms stad 2017, McDonald 2023).

Nackdelar med att bara se till kvantiteten kan vara att ytorna inte sköts, förlorar sin kvalitet och enligt resultatet av studien då riskerar att bli *lost space*. Andra nackdelar är att mängden grönyta inte säkerställer effekter för biologisk mångfald och klimathantering. En stad täckt av monokulturella gräsmattor kommer inte ge den önskade effekten, som kravet om den kvantitativa ökningen är tänkt att ge.

Vi anser att både kvantitet och kvalitet behövs. Kvantitet för att säkerställa att grönytorna inte minskar med befolkningstätheten, vilket ger negativa effekter för både människa och natur. Och kvalitet så att ytorna besitter bra kvaliteter för att gynna ekosystem, människor och biologisk mångfald.

Stockholms stad uppger att de i vissa projekt kommer behöva ta grönyta i anspråk för byggnation (Stockholms stad 2017). Tas grönyta i anspråk för exploatering betyder det oundvikligen att mängden grönyta minskar. Fortsätter det, utan att grönyta adderas på tidigare bebyggd mark, kommer trenden med minskande grönytor inte att brytas och staden riskerar att förlora viktiga gröna kopplingar och öka fragmenteringen i landskapet. Vilket indirekt minskar den biologiska mångfalden, spridningsvägar och människors hälsa.

Såväl Stockholms egna, som EU:s hållbarhetsmål, skulle bli svårare att uppnå om mängden grönyta fortsätter att minska.

7.2.3 *Lost space* blir till gröna nätverk för en flexibel och sammanhållen stad

Dokumentanalysen identifierar att *Översiktsplan för Stockholms stad* (2020) och *Grönare Stockholm* (2017) enbart planerar för grönytorna inne i staden, utan att nämna dess relation till omgivande miljöer. Det finner vi anmärkningsvärt, då staden vill vara sammanhållen och stärka grönstrukturen. Möjligheten att sammanlänka hela stadens grönstruktur med Nationalstadsparken och Stockholms gröna kilar borde enligt oss vara tongivande i den övergripande planeringen.

Författarna bakom teorierna om *lost space*, ser ett alternativ till att koppla samman mindre grönstrukturer, både med varandra och större grönområden. De har ett helhetstänk i hållbarhetssynen och anser att ett nätverk av grönyta är gynnsamt ur flera aspekter. Vi tror, liksom teoretikerna, att ytorna har potential att binda samman stadens grönstruktur till ett nätverk. Behovet av detta anser vi vara stort då fragmentering av de större grönområdena sker (Stockholms stadsbyggnadskontor 2009). En sammanlänkad grönstruktur inne i staden som även relaterar till de större grönområdena och regionens gröna kilar, anser vi, skulle stärka både ekologiska vinster, hälsa, trivsel, samt Stockholms hållbarhetsmål.

Hållbarhetssynen i teorierna om *lost space* och i EU:s dokument liknar varandra. Båda ser till en ökad grönyta för att gynna människa, djur och natur. Helhetsgreppet med sammanlänkade strukturer återfinns dock inte i EU:s eller FN:s krav, även om undertonen med friska ekosystem i förordningen om restaurerad natur såklart förutsätter viss konnektivitet om det ska ge effekt.

Nätverkstänket finns i Stockholms stads styrdokument, men de är riktade till infrastrukturen. Samma typ av flexibilitet som Stockholms stad planerar för sitt vägnät skulle, enligt oss, vara fördelaktigt att uppnå i grönyteplaneringen. Detta för att miljöförändringarnas utveckling är osäker och ingen vet vad som kommer krävas av framtidens städer. Kan hela staden kopplas samman i ett grönt nätverk av habitat, korridorer, parker och sociala mötesplatser blir staden mer flexibel att utvecklas och förändras.

Ett lättillgängligt och effektivt sätt att använda *lost space* för hållbar stadsutveckling i Stockholm, vore att kanta det överdimensionerade vägnätet med grönska och genom det länka samman fler grönytor.

7.3 *Lost space* – ett tolkningsbart begrepp

I avsnittet diskuteras den enhetliga synen på *lost space* utifrån studiens källmaterial, för att det påverkat komplexiteten i studien. En vidare diskussion förs om vem som har rätt att bestämma när ytorna är *lost space*, samt avgöra vad som bör göras på dessa ytor för att uppnå hållbarhet. Vidare tas avsaknad av begreppet upp i den svenska kontexten, då detta spelar roll för kommunikationen om ytorna inom landskapsarkitektur och stadsplanering. En diskussion förs om vem som har rätt att bestämma när ytorna är *lost space* och vad som bör göras på dessa ytor för att uppnå hållbarhet.

7.3.1 En landskapsarkitektonisk tolkning gör *lost space* grönt

Författarna i litteraturgenomgången ser *lost space* som en möjlighet att vända trenden med minskande urbana grönytor och ändå bibehålla förtätning som stadsbyggnadsideal. Vi håller med om att *lost space* har viktig potential för grönyta i städer och att det är något vi som blivande landskapsarkitekter behöver se till för att gestalta hållbara städer.

I egenskap av landskapsarkitektstudenter tolkar vi hållbarhet som naturbaserade lösningar med fokus på människa, djur och natur. Författarna till den vetenskapliga litteraturen om *lost space* är nästan uteslutande landskapsarkitekter. Det medför liknande tolkningar av begreppet samt åsikter om att utökad grönyta är positivt. Liknande åsikter finns även i att grönyteplanering bör vara högt prioriterat i stadsplanering för att uppnå hållbarhet. Perspektiv från vetenskapliga källor som prioriterar infrastruktur, bostäder eller andra viktiga samhällsfunktioner har inte beaktats. Studien har heller inte tagit upp kritik till vare sig *lost space*-teorierna eller stadsbyggnadsidealet förtätning. Förtätning ses som en hållbar utgångspunkt i studiens samtliga källor.

Studiens enhälligt vinklade synsätt kan ha lett till att både frågan och dess svar framstår som mindre komplex än vad den i praktiken är. Detta då definitionen av *lost space*, vilken potential de har och synen på hållbar stadsutveckling är nästan identiska hos de vetenskapliga källorna och oss som genomfört studien.

7.3.2 Vem avgör vad som är bra användande av en yta?

Det kan även diskuteras vem som ska få definiera och omvandla *lost space*-ytor. Åsikter om vad som är en prioriterad funktion på en viss plats varierar och kompromisser mellan olika markanvändningar måste göras i en tät stad. Får

kommunerna definiera vad som är *lost space* och hur det ska användas uppstår en risk att ytorna endast planeras för bostadsbyggande eller exploatering som ger ekonomiska vinster. Stockholms stad (2020) har ett tydligt fokus på att bygga bostäder och prioriterar detta i översiktsplanen. Även Regeringskansliet (2022) tar upp att bostadstakten är viktig och en av anledningarna till att neka utformningen av förordningen av restaurering av natur och artikel 6 (Europeiska kommissionen 2022).

Utifrån en landskapsarkitekts synvinkel, skulle *lost space* tjäna stort syfte om de används för grönytor, klimatanpassningar eller viktiga sociala mötesplatser. Detta syns i både våra egna åsikter och i litteraturgenomgången. Vi tänker att andra yrkesgrupper har olika synsätt av vad som är en effektiv användning av stadens ytor. Vi tror även att vissa skulle yrka på att behålla de upplevt oanvända ytorna som de är, för att de inte alls är oanvända utan hyser viktiga tekniska lösningar under jord som måste vara lättåtkomliga. Det är viktigt att dessa ytor tas hand om på bästa möjliga sätt och vi anser att beslut med flera olika parter inblandade bör tas.

7.3.3 Avsaknaden av ett samlingsbegrepp försvårar stadsplaneringen

Hur begreppet *lost space* ska definieras är diskutabelt. *Lost space* består av en mängd olika ytor som också definieras av sin kontext, vilket gör det svårt att hitta ett generellt samlingsbegrepp. I litteratursökningen fann vi engelskspråkiga artiklar och forskning som benämner ytorna olika och saknar ett gemensamt samlingsbegrepp. Många utgår dock från Trancik (1986) och hans myntade *lost space* som grund. I svensk kontext fann vi inget material om ämnet *lost space*, eller motsvarande begrepp och ytor.

Dokumentanalysen visar att Stockholms stad saknar ett bestämt begrepp för *lost space*-ytor. Samtidigt säger Stockholms stad att de har ”överdimensionerade” och ”underutnyttjade ytor” vilket vi, med stöd i litteraturen, tolkar som *lost space*. Att Stockholms stad själva pekar ut vissa ytor som underutnyttjade och vägnätet som överdimensionerat kan tyda på att staden har ytterligare yta i *lost space*, men som de själva inte har uppmärksammat i befintliga stadsdelar.

Vi anser att det inte finns ett begrepp på svenska som representerar *lost space* hela definition. Ett definierat och etablerat begrepp skulle däremot tydliggöra och underlätta för landskapsarkitekter och stadsplanerare att finna *lost space*, kommunicera kring ämnet, och utveckla gestaltungsplaner för stadens underutnyttjade ytor. Precis som Stockholms stad använder sig av grönytefaktorn som begrepp och planeringsinstrument, skulle de gynnas av att använda ett bestämt begrepp för *lost space*.

Då teoribildningen kring denna typ av yta inte är utvecklad i Sverige anser vi att användandet av begreppet *lost space* skulle ha störst effekt i stadsutvecklingsplaner.

Begreppet kan då direkt kopplas till den internationella forskningen och fallstudier där *lost space* kartlagts och omvandlats till grönyta. Vid myntandet av ett nytt begrepp skulle den svenska forskning behöva lägga ner ett större arbete på att sammanställa och förklara den internationella forskningens relation till det svenska begreppet och därmed inte direkt kunna ta vid där internationella arbeten slutat.

Trots att det finns internationella källor, kan de inte alltid ligga till grund för en svensk kontext. Det för att förhållandena, byggnadsplaneringen och samhällskonstruktionen ser helt olika ut i olika delar av världen. Förutsättningarna är därmed inte desamma och vidare forskning kommer att krävas för att teorierna kring *lost space* ska kunna användas i svensk kontext.

7.4 Metoddiskussion

Valet av metod, tillvägagångssättet, samt den ingångspunkt och värderingar vi själva erhållit har medvetet och omedvetet haft stor inverkan på alla studiens delar.

Fördelar med den kvalitativa metoden är att den är en induktiv, flexibel metod som ger forskaren en djupare kontextuell förståelse och tillåter tolkning i teoribildningen (Bryman 2018:487). Att våra åsikter och tolkningar tillåts gör dock resultatet starkt vinklat. Detta bör tas i beaktning av läsarna till denna studie. Nackdelar med den kvalitativa metoden är att metoden är subjektiv i urval, samt resultat och därmed blir svår att replikera (Bryman 2018:484). Den kan även försvåra förståelsen för hur urvalen i studien gjorts, då de utgått ifrån våra tycken (ibid). Resultatet blir även svårt att generalisera då det är bunden till den exakta studien.

Litteraturgenomgång och dokumentanalys har gett oss en bred inblick i såväl *lost space*-teorier som Stockholms översiktliga planering och hållbarhetsfrågor på global nivå. Dokumentanalys som metod, gör det svårt för de berörda myndigheterna och personerna att kommentera det som uppdagas i studien. Vi förbiser en viktig aspekt då vi endast ser till skrivna formuleringar. Endast våra egna tolkningar av dokumenten syns. En annan viktig aspekt är att vi arbetar med övergripande styrdokument. Vi ser inte till detaljplaner eller vad som faktiskt genomförs. Det gör att studiens resultat kan skilja sig oerhört från vad kommunen gör i praktiken. Skrivna formuleringar av övergripande riktlinjer är dock viktiga. De kan inbringa förändring i gamla system och tolkning av dem görs av alla som planerar för stadsutveckling. Mål och visioner är också viktiga för denna studie då vi vill inspirera till förändring i planeringen. Givetvis har avgränsning i metod och material färgat resultatet.

Inför denna studie erhöll vi tesen att *lost space* finns och har potential att bli grönyta. Detta har litteraturstudien bekräftat. Att problemformuleringen hade denna positiva tes kan ha påverkat litteratursökningen. Vi kan ha missat forskning som säger det motsatta. Det finns exempelvis åsikter inom landskapsarkitekturen som

förespråkar tomma ytor, mellanrum och pauser i staden. Liknande synpunkter tas inte upp i förtätningssidealet. Teorierna om *lost space* utgår från förtätningssidealet och det medför att mångfunktionella ytor och användningen av varenda liten yta i staden, ses som positivt.

Frågeställningen är relevant för att hållbarhetssynen är under ständig förändring och för att yta för grönska i täta städer är en stor utmaning att finna, men också ett måste för hållbara städer. Teorierna kring *lost space* kan bidra med en lösning på detta och är outforskade i svensk kontext vilket innebär att frågan tillför en ny hållbarhetsaspekt för Stockholms stadsplanering. Styrkor med frågeställningen är att den ger en bred bild och innefattar en mängd ämnen kring hållbarhet, landskapsarkitektur och stadsutveckling. Svagheter är dock att frågeställningen blir bred och generell i sitt svar och vidare forskning krävs om svaret ska omsättas till praktik.

7.5 Slutsats

EU:s och FN:s mål, samt teorierna om *lost space* innehar liknade synsätt på hållbarhet. Hållbarhet i urban miljö ses som en utökad kvantitet av grönyta för att generera positiva effekter för miljö, natur och människa. Regeringskansliet och Naturvårdsverket anser att en utökning av grönyta behöver ske och samtycker med EU:s, FN:s och teoriernas synsätt, men motsätter sig den juridiska utformningen för just urban grönyteökning i artikel 6 i förordningen om restaurering av natur. Stockholm stad håller även de med att det finns ett behov av mer grönyta i staden, men deras syn på hållbarhet resulterar i kvaliteten av grönytor och ett större fokus på skötsel. Inte att utöka grönyterna.

Teorier om *lost space* är användbart för Stockholms stad då teorierna uppmärksammar platser som har potential att bli grönyta. Teorierna identifierar ytor som har negativ inverkan på staden eller som ännu inte uppmärksammas som platser för utveckling. Omgestaltung av dem innebär alltså en positiv förändring.

Lost space kan vara en mängd olika typer av ytor och vara i varierande storlek. Särskilt intressant för Stockholm är de mindre ytorna då dessa ofta finns i stadens mellanrum och inte konkurrerar om plats med bostadsbyggandet. Stockholms stad vill bli både tätare och grönare samt uttrycker ett behov av mer grönyta och klimatanpassning i befintliga stadsdelar. Att anlägga grönyta på *lost space* kan bidra till att nå dessa mål.

Utökad grönska på *lost space* skulle bidra med mer frekvent förekommande grönyta. Vilket har positiv effekt på trivsel och hälsa för invånarna samt bidrar till den biologiska mångfalden och klimatanpassningar. Utökande av grönyta på *lost space* skulle i viss mån också kompensera för den grönyta som tas i anspråk för exploatering. Målet Stockholms stad har i att behålla den totala mängden grönyta

och minska den negativa påverkan på natur och biologisk mångfald skulle då kunna uppnås.

Om en större mängd *lost space* skulle hittas och omvandlas till grönyta, kan även internationella framtida mål om restaurering av natur nås och grönyteplaneringen skulle bättre kunna spegla den uppdaterade hållbarhetssynen. Om Stockholms grönområden kopplas samman i ett nätverk får inte bara invånarna en god levnadsmiljö och bättre tillgång till grönyta. Utan det innebär också en möjlighet för nya habitat och spridningsvägar som ger arter och ekosystem en chans att återhämta sig. Vilket är del av målen i Agenda 2030 samt syftet med att uppdatera konventionen om biologisk mångfald och tillsätta förordningen om restaurering av natur. Denna studie visar att teorier om *lost space* erbjuder en möjlighet att bryta trenden med minskande urbana grönytor och är förenliga med utvecklingen av EU:s hållbarhetssyn, samt Stockholms egna och EU:s mål för hållbara städer.

7.5.1 Vidare forskning

För vidare forskning skulle det vara av intresse att se hur Stockholms kommun fysiskt arbetar med sina mål. Det via detaljplaner och fallstudier på planerade och byggda projekt. Detta skulle vara ett komplement till vår studie, som endast ser till övergripande planering. Möjliga frågeställningar skulle vara: Hur gestaltas Stockholms stad bebyggda ytor i staden, som räknas som *lost space*?

Vidare forskning skulle även vara att lokalisera Stockholms stads *lost space*. Våra källor identifierar metoder för kartläggning av *lost space*. Detta skulle vara relevant för att se till stadens potentiella utvecklingsytor och för att se hur ytorna i staden används och inte. Möjliga frågeställningar skulle vara: Hur stor yta av *lost space* har Stockholm? Vart finns ytorna och hur kan dessa gestaltas för att staden ska arbeta hållbart? Vilka metoder är relevanta för att hitta *lost space*? Hur används ytorna idag och vad saknar ytorna?

Ytterligare ett fält att arbeta vidare på vore att etablera begreppet *lost space* i Sverige och arbeta fram en svensk teoribildning kring begreppet. Att lyfta fram ytornas existens och potential behövs i en svensk kontext, men också en utredning kring hur ytorna ska implementeras i den svenska stadsplaneringen. Möjliga frågeställningar skulle vara: Hur ska teorier om *lost space* implementeras för att gynna stadsplaneringen i Sverige?

Referenser

- Anuar, M.I.N.M. & Abdullah, S.A. (2022). The benefits of green infrastructure planning in addressing lost space underneath elevated urban highways. *Planning Malaysia*, 20 (4), 255–270. <https://doi.org/10.21837/pm.v20i23.1165>
- Azhar, J. & Gjerde, M. (2016). Re-Thinking the role of Urban In-Between Spaces. *Proceedings of 50th International Conference of the Architectural Science Association 2016*, 2016. 279–288. The Architectural Science Association and The University of Adelaide. <https://archscience.org/wp-content/uploads/2016/12/29-1179-279-288.pdf> [2024-01-18]
- Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 3. uppl. Liber.
- European commission (2020). *EU Biodiversity Strategy for 2030 Bringing nature back into our lives*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52020DC0380> [2024-02-27]
- Europeiska kommissionen (2022). *Förslag till europaparlamentets och rådets förordning om restaurering av natur*. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f5586441-f5e1-11ec-b976-01aa75ed71a1.0013.02/DOC_1&format=PDF [2024-02-27]
- Guaralda, M. & Kowalik, M. (2012). Negative space and positive environment : mapping opportunities for urban resilience. *Proceedings of REAL CORP 2012 - re-mixing the city: towards sustainability and resilience? ; proceedings of 17th International Conference on Urban Planning, Regional Development and Information Society*, 2012. 523–532. Queensland University of Technology, Brisbane, Australia. https://programm.corp.at/cdrom2012/papers2012/CORP2012_138.pdf
- Hamelin, C. (2016). *The Potential of Lost Space: A New Model for Identifying, Classifying and Transforming Urban Void Space*. University of Guelph. <http://hdl.handle.net/10214/9644> [2024-01-30]
- Khalid, N.S., Hilal, S., Nasrudin, N. & Marzukhi, M.A. (2018). Lost space in urban core areas of Kuala Lumpur in relations to physical urban environment. *Planning Malaysia*, 16 (3), 156–170. <https://doi.org/10.21837/pmjournal.v16.i7.508>
- Lak, A., Ramezani, M. & Aghamolaei, R. (2019). Reviving the lost spaces under urban highways and bridges: an empirical study. *Journal of Place Management and Development*, 12 (4), 469–484. <https://doi.org/10.1108/JPMD-12-2018-0101>
- McDonald, R.I., Aronson, M.F.J., Beatley, T., Beller, E., Bazo, M., Grossinger, R., Jessup, K., Mansur, A.V., Puppim de Oliveira, J.A., Panlasigui, S., Burg, J., Pevzner, N., Shanahan, D., Stoneburner, L., Rudd, A. & Spotswood, E. (2023).

- Denser and greener cities: Green interventions to achieve both urban density and nature. *People and Nature*, 5 (1), 84–102. <https://doi.org/10.1002/pan3.10423>
- Miyawaki, A. (1998). Restoration of urban green environments based on the theories of vegetation ecology. *Proceedings of ICEE 96—International Conference on Ecological Engineering*, Beijing, China, oktober 1 1998. 157–165. [https://doi.org/10.1016/S0925-8574\(98\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0925-8574(98)00033-0)
- Regeringskansliet (2019a). *Konventionen om biologisk mångfald (CBD)*. <https://www.regeringen.se/artiklar/2019/10/konventionen-om-biologisk-mangfald-cbd/> [2024-02-14]
- Regeringskansliet (2019b). *Regeringens linje för konventionen om biologisk mångfald*. <https://www.regeringen.se/artiklar/2019/10/regeringens-linje-for-konventionen-om-biologisk-mangfald/> [2024-02-14]
- Regeringskansliet (2022). *Förordning om restaurering av natur. COM(2022) 304*. <https://data.riksdagen.se/fil/0FE85FFF-597D-4AE4-A7AB-97F6B10D9E14> [2024-02-14]
- Samverkan Gröna kilar (u.å.). *Stockholms regionens gröna kilar*. <https://www.gronakilar.se/> [2024-02-29]
- Statistiska centralbyrån (2015). *Grönytor och grönområden i tätorter 2015*. https://www.scb.se/contentassets/e2ef67822f8043549f1554b4f7759bb7/mi0805_2015a01_br_miftbr1901.pdf [2024-02-20]
- Stockholms stad (2017). *Grönare Stockholm - Riktlinjer för planering, genomförande och förvaltning av stadens parker och naturområden*. <https://vaxer.stockholm/tema/utemiljo/gronare-stockholm/> [2024-01-30]
- Stockholms stad (2020). *Översiktsplan för Stockholms stad*. <https://vaxer.stockholm/siteassets/stockholm-vaxer/tema/oversiktsplan-for-stockholm/oversiktsplan-for-stockholms-stad-godkannandehandling-2020-10-03.pdf> [2024-02-07]
- Stockholms stadsbyggnadskontor (2009). *Översiktsplan för Nationalstadsparken - Stockholmsdelen*. https://vaxer.stockholm/siteassets/stockholm-vaxer/tema/oversiktsplan-for-stockholm/oversiktsplan-for-nationalstadsparken_stockholmsdelen-ta.pdf [2024-02-22]
- Trancik, R. (1986). *Finding lost space: theories of urban design*. Van Nostrand Reinhold.
- United Nations (2015). *Transforming our world : the 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://digitallibrary.un.org/record/1654217> [2024-02-27]
- Ünal, B. & Topçu, K. (2022). Exploring lost spaces towards regaining them for urban life: The case of Konya historical city center. *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*, 3 (3), 348–375. <https://doi.org/10.47818/DRArch.2022.v3i3062>

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.